

ПИТАННЯ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗНАННЯ І ВІРИ У РОЗУМІННІ П. ЮРКЕВИЧА

Автор статті фокусує свою увагу на педагогічних ідеях П. Юркевича, вивчаючи та аналізуючи його ставлення щодо духовного і морального виховання, проблеми знання і віри, освіти та свободи.

Ключові слова: знання, мораль, свобода, виховання

The author of the article focused her attention exactly on P. Yurkevych's pedagogic ideas by learning and analyzing his opinion as for spiritual and moral upbringing, problems between knowledge and belief, education and freedom.

Key words: knowledge, morality, freedom, upbringing.

Постановка проблеми та її значення. Сьогодні Україна перебуває на етапі відродження національної свідомості, мови, культури, освіти. До того ж назріла крайня необхідність у відродженні та розвитку автентичної української педагогіки з її чітким гуманістичним спрямуванням. В умовах українського сьогодення цей суто теоретичний напрямок історико-педагогічних розвідок набуває великого практичного значення, особливо з огляду необхідності докорінних реформ у системі освіти. Мета цих реформ – поєднання в новій стратегії освіти загальнолюдських та національних цінностей, здобутків світової науки з національним досвідом виховання, але це не може бути досягнуто без з'ясування підґрунтя, на якому зростала українська педагогічна традиція, через призму якої осмислювався сенс виховання.

Сучасні потреби розвитку історії української педагогіки особливо визначаються у вивченні спадщини мислителів, у чийй творчості начала філософії, як концентрованого виразу культури, і педагогіки злиті в неподільну єдність, в чийх теоретичних дослідженнях і практичній діяльності філософські й педагогічні ідеї постають у цілісному й органічному синтезі. Саме такий синтез знаходимо у творчості Памфіла Даниловича Юркевича (1826-1874) – видатного українського філософа та педагога.

Тому наша спроба наукового дослідження допомогла б глибше осягнути та систематизувати висунуті ним педагогічні ідеї.

Найважливіші філософські і педагогічні праці П. Юркевича, за Д. Чижевським [5, с.204] такі: "Ідея" (1859), "Серце і його значення в духовному житті людини згідно вчення слова Божого" (1860), "Із науки про людський дух", "Докази буття Божого" (1861), "Мир з ближнім як умова християнського співжиття", "Мова фізіологів і психологів", "Гра прихованих сил" (1870), "Читання про виховання" (1865), "Курс загальної педагогіки" (1869).

Як ми бачимо, більшість праць вченого присвячені проблемам філософії, тому, великий вплив на становлення П.Юркевича як педагога мали його заняття філософією. У процесі його філософсько-антропологічних розвідок окреслюється предмет педагогіки – людина, тому, досить багато вчених досліджували його педагогічні погляди через призму філософії.

90-ті роки ХХ ст. відзначені активізацією історико-педагогічних студій творчості П. Юркевича. Зокрема, А. Нікольська розглядає логіко-психологічне обґрунтування педагогом процесу навчання [4, с.58]. Г. Боровська аналізує соціально-політичні аспекти педагогічної теорії П. Юркевича. Проблему співвідношення навчання і виховання у спадщині педагога досліджує Л. Кудрик. І. Юрас, порівнюючи положення "філософії серця" П.Юркевича з апоцентричною парадигмою педагогічного мислення у трактуванні сучасної української педагогіки, розкриває їхню співзвучність [6, с. 133].

Комплексну систему християнсько-православного виховання, запропоновану П. Юркевичем, досліджував В. Ільченко. В 2003 році вийшла його стаття "Памфіл Юркевич – подвижник духовного єдинення православної Руси", де дослідник говорить про ідею кордоцентризму, як методологічну основу побудови педагогічної системи педагога-мислителя, цим самим називаючи його духовним сином і послідовником Г. Сковороди. В своїй праці В. Ільченко також пропонує установити пам'ятники педагогу-філософу і затвердити на міжнародному рівні медаль П. Юркевича: "Хорошо бы в его честь открыть памятники в Киеве и Москве, установить мемориальные доски в тех учреждениях, где он работал, и в месте его упокоения. Пусть появятся те святые места, куда можно прийти, помянуть мыслителя, подумать и о бренном бытии, и о вечности. В таких пространствах присутствует дух мирен, стяжатъ который для своего спасения придутъ тысячи. Предлагаю утвердить на государственном (межгосударственном) уровне медаль имени П. Юркевича и присуждать ее в ряде номинаций, отличившимся исследователям, людям, заявившим о своей гражданской позиции (проект медали создан). Видимо, необходимо основать и Фонд имени

мыслителя, с тем чтобы назначать именные стипендии научным работникам, аспирантам, докторантам и студентам, которые продолжают дело, начатое Памфилом Юркевичем" [1, с.98].

Важливим завданням у теорії виховання П. Юркевич вважав подолання розриву між знанням та вірою, встановлення гармонії поміж ними [7, с.114]. Необхідно усвідомити, що віра й наука не суперечать, а навпаки, допомагають одна одній. Тому розумова праця у засвоєнні істин віри має бути такою ж серйозною, як і в усіх інших випадках. Адже віра не є сліпим прийняттям: вона доповнює наші знання чітким і ясно визначеним. Тут на допомогу наставникові приходять головна його зброя слово, коротке, влучне, зосереджене. Єдність знання, віри й поведінки – ось передумова гармонійного розвитку особистості, запорука повноцінного сприйняття людиною світу й усвідомлення себе в ньому істотою духовно вільною. Досвідчений вихователь може багато зробити, збуджуючи моральні сили учня за допомогою прикладів, повчальних розповідей, зрештою, вказівкою на те, що доброчесність необхідна для щастя людини. Але вершиною виховання залишається навчання релігійне: "Моральні правила вимагають з боку людини вільної покори, а підкоряться вільно людина може тільки найсвятішій волі Божій" [9, с.219]. Вихід дітей Божих з полону, досягнення ними моральної свободи П.Юркевич вважав головною метою педагогіки як науки релігійної величі.

Надзвичайно ускладнює виховання поширена спроба замінити всі виховні заходи одним, а саме навчанням. П.Юркевич наголошує, що хоча навчання і вважається наймогутнішим виховним заходом, "проте педагогіка не знає такого мистецтва, щоб досконалість розумову, що приходять із навчанням, зробити джерелом досконалості всієї людини" [8, с.197]. Між знаннями людини та її почуттями і прагненнями завжди існує певна несумірність, так що здатність відрізнити добро від зла ще не є здатністю робити добро і перемагати зло. Цю розбіжність по між здатністю пізнавати та здатністю жити і покликане усунути виховання як заняття практичне, яке не тільки навчає вихованця тому, яким він повинен бути, але й робить його таким. Аналізуючи методи і засоби викладання, П.Юркевич наголошує, що вони повинні бути спрямовані насамперед на розвиток уваги, спостережливості і самостійного мислення дитини. Водночас він показує шкідливість нав'язування готових абстрактних відомостей, не підкріплених внутрішнім досвідом: "... в освіченому суспільстві накопичується багато думок і відомостей, які, як асигнації, нічого не варті, оскільки в тому ж суспільстві обертається надзвичайно мало дзвінкої монети досвіду і спостережень" [9, с.169]. Чи не проглядається у цьому влучному порівнянні П. Юркевича і наше високоосвічене суспільство з його засиллям інформації й духовною кризою?

Мислитель-педагог підкреслював, що відомості, які передаються учневі, мають сильний вплив на напрям його волі й на його характер, наприклад, відомості неясні й невизначені роблять особистість вихованця нерішучою, а його характер – слабким. Знання є представником речей, під впливом яких твориться характер. З щільного зв'язку між знаннями й гідністю особистості випливає висновок: учневі дається знання про те, що гідне знання. Міркуючи про те, які предмети заслуговують постійної уваги з боку учнів, педагог зазначає, що відомості про знаки і форми (мова словесна й письмова, числа, загальні поняття та ін.) мають значення допоміжне, виступають як засоби до пізнання дійсних речей. Витвори природи і людського мистецтва, людина, сім'я, суспільство, історія, залежність природи й людини від Бога – ось що заслуговує на поглиблене вивчення. Роздуми вченого-педагога кінця XIX ст. над змістом шкільної освіти звернені ніби у сьогодення, в кінець століття двадцятого: вимога гуманізації освіти, надання переваги гуманітарним предметам над природничо-математичними – бо ж "знання різних видів доброчесності краще від знання різних видів тварин" [9, с.177], – не втрачає своєї злободенності.

Пізнання і любов – у цих двох словах, за П.Юркевичем, міститься все найкраще, що можна передати молодому поколінню: "Якщо у школі учень втратив свою першу любов, якщо школа дала йому світло, але без тепла, здатність знати без здатності співчувати, то відомості, здобуті учнем, будуть використані ним у житті тільки як гарні засоби для задоволення його шанобливості і для поширення його меж, а не для блага загального, не для щастя і досконалості інших людей" [11, с.198].

Серед природних спонукань до виконання педагогічних вимог особливо важливі любов і повага до вихователя, переконання вихованця в гідності вимог. Це стимулює моральну свободу, оскільки під таким впливом дитина робить добро за внутрішнім вибором [3, с.163]. Переконання як психологічний феномен викликають значний інтерес ученого через природні шляхи їх формування. Він відкрив у них не лише "принципи розуму", а сплав Розуму і почуттів, віри і знання, який стає фундаментом характеру. Тому основою формування переконань, поряд із способом життя, до якого залучена дитина, повинно стати пояснювальне навчання. Останнє можливо за реалізації подвійної функції: дисциплінування Розуму і релігійно-естетичного розвитку, під час якого, дитина почувається учасником вищої дійсності завдяки своїй діяльності, почуттям і мисленню.

Найбільш вагомим значення в цьому процесі має релігія. Релігійному навчання присвячений окремий розділ у "Читаннях про виховання". Тільки вчитель – християнин, котрий усе життя залишається учнем Божественного одкровення і вихованцем церкви, на думку П.Юркевича, має право навчати дітей предметам віри. Хто сам не має справжньої живої віри, той не повинен торкатися її сфери, залишаючи релігійне навчання сім'ї й законовчителів, щоб не спотворити істини віри й не спокусити дитячої душі. Але, з іншого боку, вчитель, котрий оминає ці предмети завдає шкоди своєму авторитету серед учнів і втрачає значення вихователя. Він виступає як вузький фахівець, котрий навчає всьому корисному, але нічому з такого, що приймалося б душею учня як заповітний скарб. Такий учитель без сторонніх впливів формує людину, що ні

холодна, ні гаряча, людину вузької свідомості, чий кругозір обмежений наочною дійсністю. Позаяк поняття про предмети віри глибоко входять у літературу, історію, мову і загальну освіту, то саме вчителів необхідно говорити про них. П. Юркевич висуває нелегке і відповідальне завдання перед учителем, актуальне і для сучасної школи на етапі духовного пробудження "поки вчитель не візьме на себе охоче і з любов'ю цього обов'язку навчати дітей предметам віри, доти школа перебуватиме не в нормальному становищі" [11, с.214]. На допомогу вчителю мислитель пропонує багато конкретних цінних порад. Взагалі, його праці можна вважати підручником для вчителя. Так, для релігійного навчання вчитель зобов'язаний, пам'ятаючи, що священні книги християнства писані не для дітей, вибирати в них за правилами педагогіки те, що виховує віру в Бога і посилює світлу надію на його милосердя. Важливо при цьому керуватися загальнолюдською свідомістю, виховувати в учня довіру до авторитету всього людства і схильність перевіряти свій особистий розум його розумом.

Релігійно обгрунтована і непорушна любов до дитини є підставою для ствердження її права почуватися вільною. Обмеження мають розглядатися лише як додаткові заходи, що запобігають шкідливим проявам емпіричної свободи. Розпізнавати останні допомагають прийняті й осмислені вихователем релігійно-моральні норми – любов до істини та добра. П. Юркевич наголошує, що треба розрізнити ідею добра (розуміння морального вчинку), любові к добру (потяг робити добро) і любов до людини як головна якість особистості. Любов до істини полягає в тому, що, розглядаючи риси Образу Божого як високого "Я", що приховано діє в дитині, педагог допомагає їй відчувати власну унікальність і водночас незбіжність актуального стану з потенційними можливостями. Своєю "вірою в дитя" вчитель пробуджує потребу наблизитися, ототожнитися з цим морально-високим "Я", розгортаючи перед маленькою людиною простір самопізнання і самовдосконалення. Для П. Юркевича процес досягнення "внутрішнього душевного ладу" є умовою злагоди з людьми [3, с.162]. Так учений вирішує найскладнішу антиномію виховання: розвитку індивідуальності і соціалізації особистості.

Таким чином, навчання у педагогіці П. Юркевича – не самоціль. Розумове пізнання є лише сходиною до осягнення вічного світу ідей. Завданням педагогіки є всебічне виховання людини: релігійне, етичне, естетичне, фізичне, виховання серця – осередку всіх сил людини, підвалини її неповторної індивідуальності. Адже розум – це вершина, але не корінь духовного життя людини: "Древо пізнання не є дровом життя, а для духу його життя уявляється чимось більш дорогоцінним, ніж його знання" [9]. Навчання є лише інструментом, за допомогою якого здійснюється виховання особистості, і поки навчання не буде поставлене у цілковиту залежність від виховання, доти буде слушною скарга на аморальність і розпусту, що процвітають внаслідок невміння правильно розпорядитися набутих знанням.

Розглядаючи дидактичну частину педагогічної спадщини ученого, ми виділили основні принципи навчання і виховання, в основі яких є бачення учня не лише як розумної істоти, а й як духовної. П.Юркевич стверджує, що виховання учня враховує не лише індивідуальний принцип, а й включає в себе принципи ідеаловідповідності, природовідповідності, культуровідповідності, вільної особистості, самовиховання, релігійності. Завдяки цьому його завданням є не тільки привити дитині певні знання, уміння і навички, а й утвердити, розвинути та збагатити те, що їй притаманне від народження, вбачаючи в ній не об'єкт виховання, а гідну особистість.

Розвиток особистості, за П. Юркевичем, може бути обмеженим "фактичним становищем людської природи", якій притаманні як суто гуманні начала, так і тваринні почуття і прагнення. Виховання має узгодити їх, розвинувши перші й ушляхетивши другі, що не завжди вдається здійснити. Крім того, додає П. Юркевич, зовсім небажаним є повний і цілковитий вплив на вихованця [10, с.262], адже, він має навчитися самостійно приборкувати "тваринні потяги" власної чуттєвості і себелюбства, стати на шлях здобуття моральної свободи. Останнє можливо без звичайної емпіричної або психологічної свободи, давати яку дітям необхідно ще й тому, що педагог мусить пам'ятати про мізерність свого знання щодо їх обдарованості й здібності. Пильний лагідний погляд на дитину в її природних проявах збереже від небезпеки створення "негативного портрету", в якому добре постає поганим, а досконале – недосконалим [10, с.263]. Втім, і емпірична свобода потребує певних обмежень. Встановити їх знову ж таки допомагає "припущення сутності", що містить постулат про призначення людини дійти Богоподобі. Воно дає вихователю критерії розрізнення доброго і злого, виявлення негативних і позитивних тенденцій у розвитку дитячого ества. Може скластися враження, що і педагог, і дитина, в своїх стосунках опиняються, врешті, в лабіринті якихось бар'єрів. Втім, біблійне вчення про серце, за переконанням П.Юркевича, вказує вихід і з цього утруднення, дозволяючи створити той єдиний простір, у якому може бути знайдена гармонія між емпіричною і моральною свободою.

Принцип культуровідповідності виховання П. Юркевич пов'язує з необхідністю простежити закономірності й наслідки впливу культури на особистість та з'ясувати, чи не є цей вплив насильством над природою людини. Результатом філософсько-культурологічних студій П.Юркевича є висновок, що існує всього два начала, на яких розвиваються культура і освіта: платонівське, як самопідпорядкування об'єктивній ідеї добра через віру, і фіхтеанське, як покладання об'єктивного через самодіяльність "Я". Останній є доведеним до крайності кантівським розумінням освіти як культури, тобто вправління особистісних сил. Платонівське і кантівське "начала" педагог-мислитель вважає автентичними сутностями освіти, оскільки з їх впровадженням виконується головне її призначення – розвиток сил і звільнення людини від тиску зашкарублої "натуральності", внаслідок чого вона отримує можливість зазирнути в своє "глибоке

серце", виразно відчувати його найвищі потяги, усвідомити власне творче призначення і реалізувати його. Втім, відкинувши фіхтеанські пропозиції щодо принципів національної освіти, П. Юркевич висунув свої власні. Його теорія національної освіти базується на кантівському філософсько-антропологічному спостереженні, що носієм індивідуального в особистісній структурі є уява як єдина вільна "здібність душі", не підпорядкована законам сприйняття, мислення або діяльності. Завдяки їй людина може відчувати себе вільною у своєму внутрішньому житті й ставленні до зовнішнього світу. Колективний досвід такого співіснування з дійсністю містить культура. Й оскільки кожна людина, особливо дитина, відчуває потребу належати до спільноти собі подібних, засвоєння цього досвіду дає можливість задоволення цієї фундаментальної людської потреби. Саме на таких засадах, за П. Юркевичем, слід знаходити у шкільному навчанні правильні пропорції між предметами, що розвивають розум і уяву, "голову" і "серце" [2, с.92].

Принцип відповідності виховання ідеалу виступає провідним у педагогічній стратегії, розробленій П. Юркевичем на матеріалах історії виховання. Звернення до останньої пояснюється тим, що мислитель схильний довіряти загальнолюдській свідомості, якій властиве ідеальне світоспоглядання, особливо щодо розуміння педагогічного ідеалу. За критерій характеристики останнього П. Юркевич обирає притаманне "істинній людяності" визначення свободи як здатності людини переривати низку природних причинно-наслідкових зв'язків і, всупереч ним, діяти згідно законів добра, краси, справедливості, істини. В античній та юдейській культурах знайшли виразу окремі аспекти суто людського розуміння свободи, а християнство синтезувало їх в єдине ціле. Втім, християнський педагогічний ідеал, як загальне, може стати причиною утиску й нівелювання особливого та одиничного, тобто культури й особистості дитини. Відтак, входження його до національного і внутрішнього світів людини, за П. Юркевичем, має складати акт добровільного визнання. Отже, метою виховання є забезпечення інтелектуально-емоційного прийняття ідеалу, розвиток сил до його досягнення і надихання вихованця до перебудови своєї особистості за духовними законами. Позаяк останнє неможливо без самодіяльності, самовдосконалення, виховання повинне мати своїм загальним завданням самовиховання. Таким чином, пріоритетом педагогічної стратегії П. Юркевича виявляється збереження унікальності особистості й створення умов її вільного духовного, суто людського, розвитку.

Думки мислителя щодо унікальності кожної людини, її саморозвитку відзначаються своєю ідентичністю і випереджають час. Людина своїм духом, вважає педагог, справді відображає діяльність і такі форми самовиявлення родини й суспільства, як поняття, припущення, прагнення, почування тощо. Водночас феномен особистості не підлягає діям зовнішніх сил. Тому, згідно з П. Юркевичем, людина ніколи не може бути ні виявленням, ні органом суспільного чи родинного духу. Доля кожної людини унікальна. Слова людини, її думки, справи зароджуються не в суспільній чи родинній душевній субстанції, а тільки в її особистому, розвиненому й уособленому духовному житті, за яке людина сама і відповідає.

Висновки. Таким чином, П.Юркевич досяг найбільших для свого часу узагальнень у питанні єдності виховання та навчання у процесі формуванні особистості. Цей принцип є логічним продовженням його "філософії серця", ідеї гармонії Розуму, Серця, Волі. Між розумом і волею, головою та серцем, мудрістю й любов'ю, знаннями та характером існує взаємозв'язок, але одне лише знання про добро та справедливість ще не робить людину доброю та справедливою. Тому необхідна єдність навчання й виховання, бо виховання надає вихованцеві найкращих якостей, навчання – правильних відомостей. Взаємозв'язок виховання та навчання, переконував учений, тоді досягне найбільшої ефективності, коли навчання буде залежати від виховання, від морального спрямування, від турботи про чистоту серця, про зміцнення та ушляхетнення характеру.

Література

1. Ильченко В. И. Памфил Юркевич – подвижник духовного единения православной Руси // Педагогика. – 2003. – № 7. – С. 93-98.
2. Кузьміна С. Л. Філософія виховання за П. Юркевичем // Освіта і управління. – 1999. – Т. 3. – № 1. – С. 159-165.
3. Кузьміна С. Л. П. Д. Юркевич: история воспитания // Педагогика. – М., 1996. – № 5. – С. 90-95.
4. Никольская А. А. Психолого-педагогические взгляды П. Д. Юркевича // Педагогика. – 1993. – № 3. – С. 58-61.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Стилос, 1992. – 342 с.
6. Юрас І. І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 64 с.
7. Юрас І. І. "Філософія серця" П. Д. Юркевича і проблема формування світоглядної культури школярів // Праці міжнар.науково-практич.конф. "Педагогічна практика та філософія освіти". – Полтава: ПОПОПІ, 1997. – С. 133-134.
8. Юркевич П. Д. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – 398 с.
9. Юркевич П. Д. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // Юркевич П. Д. Вибране. – К.: Абрис, 1993. – С. 73 – 114.
10. Юркевич П. Д. Чтения о воспитании. – М., 1865. – 300 с.
11. Юркевич П. Д. Философские произведения. – М., Правда, 1990. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2010